

Paweł Borek
(Biała Podlaska)

Udział 9 Dywizji Piechoty w operacji rzeczyckiej wiosną 1920 roku

Participation of the 9th Infantry Division in a Rzeszyca operation in the spring of 1920

Keywords: 9th Infantry Division, Polish-Soviet war, state security, defense, Polish Army

Abstract: The article discusses the preparation and process of the military operation in the area of Rzeszyca in the spring of 1920 and participation in it the 9th Infantry Division. This military unit was the main striking force of the Grupa Poleska under the command of general Antoni Listowski (and then colonel Władysław Sikorski), forming the Poleski Front. After the battle with Germans under the village of Kobylany 6 February and the capture of Brześć on 9 February 1919, Grupa Poleska was moving further to the east fighting in meantime with the Red Army. After the capture of Pinsk (5 March) and Łuniniec (10 July 1919), the 9th Infantry Division resumed warfare in March 1920, captured a very important transport junction in Polesie – the Mozyrz and Kalenkowicze town (5-6 March 1920). The 9 Infantry Division directly threatened to the Rzeszyca area, and its captured was threatened the Bolsheviki by cutting off the Dnieper river line and cutting off the Dnieper flotilla. In connection with the Polish offensive on Ukraine started on April 25, 1920, the 9th Infantry Division was ordered to disarm the Soviet forces between Berezina, Dnieper and Pripyat rivers and reach the Dnepr river. After hard fighting with the enemy, on May 8, 1920, the city of Rzeszyca and the railway bridge on the Dnieper river were captured by the Poles, and this day was chosen for festival of the 34th Infantry Regiment. So the Dniepr river was the furthest extent of Polish armor in the Polish-Soviet war of 1919-1920, and the achievement of the bridgehead on the eastern riverside of the Dnieper had a symbolic dimension to many Polish soldiers.

Участие 9 дивизии пехоты в Речицкой операции весной 1920 года

Ключевые слова: 9 дивизия пехоты, польско-советская война, безопасность государства, оборонительность, Польская Армия

Резюме: В статье обсуждается подготовка и проведение военных операций в районе Речицы весной 1920 года и участия в ней 9-й дивизии пехоты. Эта воинская часть была главной ударной силой Полесской группы под командованием генерала Антония

Листовского (а позднее полковника Владислава Сикорского), формирующего Полесский фронт. После битвы с немцами под селом Кобыланы 6 февраля и захватом Бреста 9 февраля 1919 года Полесская группа отправилась дальше на восток, чтобы сражаться с Красной Армией. После захвата Пинска (5 марта) и Юниньца (10 июля 1919 года) 9-я пехотная дивизия возобновила боевые действия в марте 1920 года, получив очень важный коммуникационный узел на Полесьи - Мозырь и Каленковице (5-6 марта 1920 года). 9-я пехотная дивизия непосредственно угрожала району Речицы, а ее захват угрожал большевикам, отрезанием их от реки Днепр и Днепровского флота. Из-за польского наступления в Украине, начавшегося 25 апреля 1920 года, 9-я пехотная дивизия была направлена на связывание советских сил между реками Березина, Днепр и Припять, доходя до Днепра. После тяжелой борьбы с врагом, 8 мая 1920 года, город Речица и железнодорожный мост через Днепр были заняты поляками, и этот день был избран на праздник 34-го пехотного полка. Таким образом, река Днепр была самой далекой точкой достигнутой польской армией на востоке в польско-советской войне 1919-1920 годов, а достижение плацдарма на восточном берегу Днепра было символическим для многих польских солдат.

Wstęp

9 Dywizja Piechoty powstała 12 czerwca 1919 roku na bazie Dywizji Podlaskiej, utworzonej 3 lutego 1919 r.¹ Była ona główną siłą uderzeniową Grupy Poleskiej gen. Antoniego Listowskiego², (następnie płk. Władysława Sikorskiego), tworzącej Front Poleski. Pułki wchodzące w skład 9 DP organizowały się pod koniec 1918, i na początku 1919 roku na południowym Podlasiu oraz Chełmszczyźnie.

Po potyczce z Niemcami pod wsią Kобыланы 6 lutego oraz zajęciu Brześćcia 9 lutego 1919 r.³ Grupa Poleska posuwała się dalej na wschód w kierunku Pińska⁴. Od tego momentu jej oddziały przez 1,5 roku walczyły na specyficznych, bagiennych i trudno dostępnych obszarach Polesia. Obszar ten charakteryzowała mała ilość dróg, nieliczne linie kolejowe oraz obszary leśno-bagiennie. Wiosną w zlewisku Prypeci (głównej rzeki Polesia) dochodziło do wielkich powodzi, które praktycznie eliminowały wszelki ruch kołowy. Polesie było więc poważną przeszkodą terenową, a jego teren generalnie nie nadawał się do prowadzenia wielkich operacji wojennych. Główny ciężar walk przyjęła na siebie piechota, która mogła liczyć jedynie na wsparcie broni maszynowej, nielicznej artylerii i pociągów pancernych oraz kawalerii. Walki na Polesiu charakteryzowały się dużą ilością potyczek niewielkich grup bojowych o zdobycie

¹ Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), Akta Grupy Poleskiej, sygn. I.312.30.1, *Rozkaz gen. Listowskiego no 21/W z 3.II.1919 r.*

² Powołano ją 4 I 1919 r. *Rozkazem nr 107/I op. Sztabu Generalnego Wojska Polskiego*. Jej głównym zadaniem było opanowanie Brześćcia nad Bugiem, Prużany i Kobrynia, a następnie zabezpieczenie węzłów drogowych oraz hamowanie marszu oddziałów Armii Czerwonej, realizującej plan „Wisła”, poprzez niszczenie węzłów kolejowych. Zob. szerzej: J. Grobicki, *Zajęcie Brześćcia Litewskiego w lutym 1919 r. i poprzedzające je wypadki na Podlasiu*, „Bellona” 1932, t. XXXIX, s. 395-427; L. Wyszczelski, *Niewypowiedziana wojna. Polsko-rosyjskie działania militarne w 1919 roku*, Toruń 2005, s. 25-40; J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji Piechoty*, Warszawa 2000, s. 17-19.

³ Zob. szerzej: P. Borek, *Zajęcie Brześćcia w lutym 1919 r. przez Dywizję Podlaską*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny” 2007, nr 2, s. 7-23; J. Izdebski, *Z walk Dywizji Podlaskiej w lutym 1919 r. Kобыланы*, „Szkice Podlaskie”, z. 5, 1996, s. 77-78.

⁴ CAW, Akta Grupy Poleskiej, sygn. I.312.30.4, *Meldunek sytuacyjny mjr. Łuczyńskiego L. 16/op. z 20 II 1919 r. do dowództwa Dywizji Podlaskiej*; tamże, *Meldunek sytuacyjny mjr. Łuczyńskiego L. 19/op. z 21 II 1919 r. do dowództwa Dywizji Podlaskiej*; J. Wroczyński, *Zarys historii wojennej 34-go pułku piechoty*, Warszawa 1929, s. 8.

dogodniejszego terenu, uchwycenie kluczowych węzłów drogowych, cieśnin i przejść między bagnami⁵. Działania wojenne na Polesiu w dużym stopniu uzależnione były także od pór roku. Jesienią i wiosną, w wyniku większych opadów, drogi grunto- we stawały się nieprzejezdne. Natomiast latem większość bagien wysychała, a zimą wszystko zamarzło, ale wtedy przeszkodą w przemieszczaniu się wojsk był śnieg oraz lasy.

1. Mozyrz i Kalenkowicze

5 marca 1919 r., o godzinie 16.00 zgrupowanie dowodzone przez mjr. Aleksandra Narbuta-Łuczynskiego (II i III baon 34 pp, 4 szwadron 2 pułku ułanów, 1 szwadron 5 p. uł., 4 bateria 6 pułku artylerii polowej, Ochotnicza Białogwardyjska „Drużyna Pińska”, kompania kolejowa, wspierane pociąg pancerny nr 13 „Boruta”) zajęło Pińsk⁶. Następnym etapem działań Grupy Podlaskiej było kontynuowanie ofensywy na wschód i opanowanie Łuninca, który był najważniejszym węzłem kolejowym na Polesiu. Po ciężkich walkach Łuniniec ostatecznie został zdobyty 10 lipca 1919 r.⁷ Po zdobyciu tego miasta oraz zajęciu linii rzeki Ptyczy w październiku 1919 r. 9 DP miała na tej pozycji spędzić zimę 1919/1920 r.

Po zimowej przerwie 9 Dywizja Piechoty – z rozkazu Naczelnego Wodza miała przejść do ofensywy i opanować ważny węzeł komunikacyjny Mozyrz – Kalenkowicze. Jej zdaniem było wbić się klinem między południowy, a zachodni front sowiecki, co miało utrudnić bolszewikom manewr wzdłuż linii frontu. Dyrektywę podjęcia przygotowań do tej operacji Naczelne Dowództwo wydało 26 lutego 1920 r.⁸ Jak już wyżej wspomniano operację na Mozyrz i Kalenkowicze płk W. Sikorski przygotowywał jeszcze jesienią 1919 r. Kalenkowicze były operacyjnym węzłem kolejowym, wiążącym dofrontową linię kolejową Brześć – Łuniniec – Homel z linią rokadową Żłobin – Korosteń. Z kolei Mozyrz był ważnym węzłem drogowym, znajdowała się tu również duża przystań rzeczna. Opanowanie tych dwóch ważnych węzłów kolejowych na strategicznej magistrali kolejowej Orsza – Korosteń, przerywało połączenia kolejowe na froncie bolszewickim na zachód od Dniepru, a ponadto istniała również szansa zdobycia w Mozyrzku sowieckiej flotyli rzecznej, unieruchomionej podczas zimy na Prypeci. Było to bardzo ważne także ze względu na planowaną przez polskie dowództwo wiosenną ofensywę na Ukrainie⁹. Operacja na Mozyrz i Kalenkowicze trwała od 5 do 12 marca 1920 r. Atak rozpoczęto 4 marca 1920 r. Siły płk. W. Sikorskiego uderzyły w dwóch kolumnach zamierzając związać oddziały sowieckie w centrum i oskrzydlić je z obu stron. Ostatecznie Mozyrz zdobyto 5, a Kalenkowicze 6 marca. 8

⁵ J. Niezbrzycki, *Polesie. Opis wojskowo-geograficzny i studium terenu*, Warszawa 1930, s. 409.

⁶ Szerzej na ten temat zob.: CAW, Akta Grupy Poleskiej, sygn. I.312.30.4, *Meldunek syt.[uacyjny] D-ctwa Grupy „Kobryń” do d-ctwa Dywizji Podlaskiej z 3.III.1919 r.*; P. Borek, *Fakty i mity na temat „incydentu pińskiego” z 5 kwietnia 1919 roku*, [w:] *Mity i legendy w polskiej historii wojskowości*, pod red. W. Cabana i J. Smolińskiego, t. 1, Kielce 2014, s. 293-303; A. J. Narbut-Łuczynski, *U kresu wędrówki. Wspomnienia*, Londyn 1966, s. 191; S. Pinkowski, *Wojna 1919*, „Karta” 2001, nr 32, s. 16; Kamiński, *Z naszych bojów*, [W:] *Jednodniówka 22 pp*, pod red. T. Wasilewskiego, Wilno 1920, s. 8.

⁷ Zob. szerzej: P. Borek, *Walki 9 Dywizji Piechoty o Łuniniec wiosną i latem 1919 roku*, [w:] *Kresy, granice i pogranicza w historii wojskowej*, pod red. A. Olejko, J. Ślipca, P. Korzeniowskiego, K. Mroczkowskiego, Oświęcim 2014, s. 314-325.

⁸ Szerzej na temat przygotowania i przeprowadzenia operacji zob.: J. Ciałowicz, *Manewr na Mozyrz i Kalenkowicze 4.III-12.III. 1920. Studia taktyczne z historii wojen polskich 1918-21*, Warszawa 1925.

⁹ P. Borek, dz.cyt.

marca oddziały 9 DP pobiły Sowieców pod Krosnem i Hlibowem, powodując odwrót oddziałów rosyjskich za Dniepr. 12 marca płk W. Sikorski polecił podległym oddziałom przejść do działań obronnych, osiągnąwszy główny cel operacji, natomiast pod koniec miesiąca udaremnił próbę przedarcia się nieprzyjaciela na tyły Grupy Poleskiej od strony Owrucza¹⁰.

W marcu i kwietniu 9 DP odpierała liczne kontrataki sowieckie. Opanowanie boiem rejonu Mozyrza i Kalenkowicz dawało stronie polskiej dogodną pozycję do dalszych działań zaczepnych. 9 DP bezpośrednio zagrożona przez Ręczycy, a jej zdobycie groziło bolszewikom przecięciem linii Dniepru i odcięciem flotylli dniprzeńskiej. Zajęty przez Wojsko Polskie obszar był także dogodną podstawą do podjęcia działań w kierunku na Żłobin i Homel, a przede wszystkim Żytomierz i Kijów. Dowództwo Armii Czerwonej, któremu utrata Mozyrza i Kalenkowicz bardzo skomplikowała sytuację na zachód od Dniepru i zmusiła do skierowania transportów na Ukrainę liniami na wschód od rzeki, zażądało od dowództwa 2 Armii, odpowiedzialnej za ten odcinek frontu, podjęcia zdecydowanych działań zaczepnych w celu odzyskania obu miejscowości 17 marca. Główne siły II BJ zostały zaatakowane przez bolszewików z 57 DS w rejonie Szacilek i Jakimowskiej Słobody¹¹. Przez ponad miesiąc Grupa Poleska prowadziła zacięte walki obronne. Ciężar obrony spadł tutaj na 35 pp, który toczył zacięte walki w obronie Kalenkowicz (obsadzał odcinek na północ i południe od toru kolejowego przy stacji Nachów)¹².

Pod koniec marca 1920 r. przed odcinkiem 9 DP, rozciągającym się od Berezyny do Sławecznej, pojawiły się dywizje sowieckiej 16 Armii, której dowództwo miało przygotować operację zaczepną. Głównym celem nieprzyjaciela było odzyskanie Mozyrza i Kalenkowicz. Działania zaczepne sowieci rozpoczęli zgodnie z planem, w pierwszym rzucie wprowadzając do akcji aż sześć brygad. Ich uderzenie wypadło na pozycje obsadzone przez 15 pp, wsparte II batalionem 22 pp. w toku ciężkich walk przeciwnikowi udało się wyprzeć Polaków z zajmowanych stanowisk, zajmując Chutor i Szupejki. II/22 pp poniósł w tym boju ciężkie straty (8 zabitych, 24 rannych i 3 zaginionych)¹³. Z kolei pod Jełaniem do odwrotu zmuszony został II batalion 15 pp; rozproszono także III batalion 15 pp, z którego zdezercerowało kilkudziesięciu żołnierzy¹⁴. Według oceny dowództwa i meldunku sytuacyjnego dowództwa 4 Armii wszystkie wiadomości o nieprzyjacielu świadczyły, że ponownie podejmie on akcję zaczepną w celu odzyskania

¹⁰ P. Borek, *Garnizon Wojska Polskiego w Białej Podlaskiej w latach 1918-1939*, Biała Podlaska 2006, s. 71.

¹¹ W boju pod Jakimowską Słobodą bolszewicy ponieśli duże straty – wzięto do niewoli ponad 500 jeńców i wiele karabinów maszynowych.

¹² W. Brzychaczek, *Zarys historii wojennej 35-go pułku piechoty*, Warszawa 1929, s. 27.

¹³ B. Kowalczewski, *Zarys historii wojennej 22-go pułku piechoty*, Warszawa 1930, s. 35; W. Wiącek, *Zarys historii wojennej 15-go pułku piechoty*, Warszawa 1929, s. 17.

¹⁴ J. Izdebski, powołując się na sowieckiego historyka – W. Karawajewa (*Borba za Mozyr*, „Revolucija i Wojna” 1922, z. 16, s. 129), podaje, że 4 kwietnia Rosjanie wzięli do niewoli 51 jeńców z 15 i 22 pp. Oczywiście zarysy pułkowe obu pułków „dyplomatycznie” milczą na ten temat. Do strat w ludziach i odwrotu z zajmowanych pozycji przynajmniej się jedynie 22 pp (B. Kowalczewski, dz.cyt., s. 35.). Natomiast autor historii 15 pp stwierdził, iż kompanie pułku: *w ciągu dwóch dni odparły kilkanaście uderzeń. Natarcie 3 pułków piechoty sowieckiej [...] wykonane w dniu 4 kwietnia, dzięki zdecydowanej postawie żołnierza 15-go pułku nie udało się* (wyróżnienie P.B.) – zob. W. Wiącek, dz.cyt., s. 17. Wobec informacji podanych przez B. Kowalczewskiego, J. Izdebskiego oraz W. Karawajewa, oczywistym wydaje się fakt, iż autor historii 15 pp wolał pominąć całkowitym milczeniem niepowodzenia swej jednostki na froncie. Z drugiej strony sam W. Karawajew przyznawał, iż walki brygad 17 DS z pułkami 9 DP były bardzo ciężkie i uporczywe.

Mozyrza i Kalenkowicz. Z tego względu dowództwo armii poprosiło o skierowanie z rezerw Naczelnego Dowództwa choć jednego pułku do dyspozycji 9 DP. Zdaniem dowództwa 4 Armii niezbędne było zasilenie 9 DP, której oddziały były zmęczone i osłabione po wielotygodniowych, ciężkich walkach.

2. Ofensywa na Ukrainie

Tymczasem wywiad polski informował, że Armia Czerwona wzmacnia południową część swego frontu, szczególnie zaś 12 Armię, operującą na Ukrainie. Liczono się z tym, iż stąd właśnie może wyjść główne uderzenie sowieckie. Natomiast nad Dźwiną i na Białorusi znacznego nasilenia bolszewickiego frontu nie stwierdzono. Polski wywiad stwierdzał dalej, że znaczna część walczących wówczas z Antonem Denikinem armii sowieckich kierowana jest na front przeciw Polsce. J. Piłsudski postanowił uprzedzić nieprzyjaciela, nie czekając aż niebezpieczeństwo z jego strony stanie się zbyt duże. Po sukcesie mozyrskim planowano uderzyć w dwie armie sowieckie skupione na Wołyniu i Podolu. Po rozbięciu tej grupy część sił polskich miała być przerzucona z Ukrainy na północ, gdzie Front Litewsko-Białoruski miałby zaatakować Rosjan na tym z kolei odcinku.

Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego zaplanowało więc rozpoczęcie wielkiej ofensywy na Ukrainie. W związku z tym ważne zadanie otrzymała Grupa Poleska. Jako łącznik frontów na Białorusi i Ukrainie miała ona związać część sił przeciwnika i w wypadku ich osłabienia przejść do działań zaczepnych. NDWP rozkazami 3575/1. z 1 kwietnia oraz 3761/1. z 6 kwietnia poleciło do 20 kwietnia przeprowadzić i ukończyć przygotowania, tak, aby w ciągu 48 godzin oddziały mogły przejść do działań ofensywnych¹⁵. Do tego dnia do oddziałów liniowych miały być wcielone jednostki marszowe i zapasowe. Pułki miały przygotować zapasy amunicji i żywności. 20 kwietnia dowództwo 9 DP zameldowało, że zakończono przygotowania do akcji. Sprzęt i materiał, których nie planowano wykorzystywać, został skierowany na tyły; z II BJ (3 p.uł., 10 p.uł.) został odesłany na stację Gorczyca; z XVII BP do Kalenkowicz; z XVIII BP do Barbarowa¹⁶. W tym okresie do południowego odcinka 9 DP zaczęły przybywać jednostki nowo formowanej grupy płk. Stanisława Rybaka, której utworzenie związane było z przygotowywaną polską ofensywą na Ukrainie¹⁷. Rozkazem dowództwa 4 Armii do grupy płk. Rybaka odeszło część kawalerii 9 DP (1 pułk szwoleżerów i pułk jazdy tatarskiej). Dywizja została również obciążona obowiązkiem materiałowego zabezpieczenia działań grupy płk. Rybaka. Od 13 kwietnia w rejonie Jelska koncentrowało się dziewięć batalionów piechoty, dwanaście szwadronów kawalerii i pięć baterii artylerii. 20 kwietnia w Mołodecznie, z udziałem Józefa Piłsudskiego, odbyła się konferencja, podczas której poinformował on gen. Szeptyckiego o decyzji rozpoczęcia ofensywy na Ukrainie. Rozkaz pisemny Naczelnego Dowództwa N.2801/III. w tej sprawie sztab 4 Armii otrzymał 23 kwietnia. 21 kwietnia na odcinek 9 DP przybył sztab płk S. Rybaka, ale przejściowo jego grupa podlegała dowódcy 9 DP¹⁸.

25 kwietnia 1920 r. o godzinie 3.20 rozpoczęła się polska ofensywa na Ukrainie. Zapoczątkowało ją natarcie 5 pułku piechoty Legionów znajdującego się na czele ugru-

¹⁵ CAW, Akta 4 Armii, sygn. I. 311.4.28.

¹⁶ J. Izdebski, dz.cyt., s. 45-46.

¹⁷ Zob.: S. Rybak, *Pamiętniki*, Warszawa 1954, s. 161-162.

¹⁸ T. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska*, Warszawa 1937, s. 98-99.

powania 1 Dywizji Piechoty Legionów. Siła polskiego uderzenia była druzgocąca – ranniem 26 kwietnia został zdobyty Żytomierz, a 27 – Berdyczów i Koziatyń. Sukcesy te doprowadziły do przerwania frontu rosyjskiego na Ukrainie. 12 Armia sowiecka została rozproszona i nie podjęła się obrony Kijowa. Jednakże większości jej oddziałów udało się wycofać za Dniepr, a tym samym uchronić się przed klęską¹⁹. 8 maja 1920 r. Wojsko Polskie wkroczyło do Kijowa, który właściwie nie był broniony. Drobne oddziały rozpoznawcze, nie czekając na rozkaz, zajmowały miasto bez styczości z przeciwnikiem już dwa dni wcześniej. 7 maja do tramwaju jadącego z podmiejskiego lotniska Puszcza Wodna w stronę Kijowa wsiadł oficer z patrolem szwoleżerów z 1 pułku szwoleżerów, uzbrojonych w jeden karabin maszynowy i pojechał do centrum miasta przywożąc stamtąd w niedługim czasie 8 jeńców. Takich epizodów było znacznie więcej²⁰.

Tymczasem, kiedy rozpoczynała się polska ofensywa na Ukrainie – oddziały Armii Czerwonej zaczęły skupiać się nad rzeką Sławeczną, zajmując stację kolejową oraz wsie: Kuźnicze, Waławsk i Skorodno. Dowódca 9 DP zarządził więc silny wypad w celu rozbicia skupisk przeciwnika za Sławeczną. Wypadem grupy dowodził major Jaworski, do którego dyspozycji przydzielono III batalion 34 pp. Akcja zakończyła się pełnym powodzeniem: kompanie 34 pp dowodzone przez por. K. Galińskiego zdobyły w Skorodnie działo polowe, chorągiew 422 pułku strzelców i sporo materiału wojennego. Jednocześnie por. J. Wroczyński rozbił w Waławsku batalion wroga, zdobywając 3 karabiny maszynowe i kilkunastu jeńców. Bolszewicy zostali zmuszeni wycofać się ponownie do Owrucza²¹.

Rola uczestniczącej w ramach operacji ukraińskiej Grupy Poleskiej gen. Sikorskiego²² polegała na osłonie lewego skrzydła wojsk polskich – wiązać miała przeciwnika w rejonie Czarnobyla oraz nad Prypecią. Chodziło bowiem o unieruchomienie rosyjskiej flotylli stacjonującej w tym rejonie. Gen. Sikorski nie zamierzał jednak ograniczać prowadzonych działań wyłącznie do wiązania sił nieprzyjaciela. Jego celem było także zdobycie Czarnobyla oraz trwałe umocnienie zajętego terenu. Dla wykonania tego zadania utworzył on Grupę Taktyczną, dowodzoną przez mjr. Feliksa Jaworskiego, która otrzymała zadanie wykonania wypadu z rejonu Dernowicze – Wierbowicze na Czarnobyl w celu osłony od północy zgrupowania płk Rybaka uderzającego na Radomyśl. Wspierać ją miała Flotylla Pińska. Działania rozpoczęto 25 kwietnia²³. Zgrupowanie mjr. Jaworskiego złożone było z III batalionu 34 pp, IV dywizjonu 1 pułku Strzelców Wołyńskich, wspieranych przez 2 baterię 9 pap, 1 baterię 9 pac i Flotyllę Pińską w składzie: monitor, trzy motorówki uzbrojone i dwie wywiadowcze. Po wykonaniu rozpoznania miasto zostało zaatakowane od zachodu – przez Korohód (trzy kompanie III/34 pp i 2/9 pap pod dowództwem por. Galińskiego) i od północy – przez Lelów (jedna kom-

¹⁹ Szerzej na ten temat: L. Wyszczelski, *Kijów 1920...*, s. 76-96.

²⁰ Tamże, s. 136; M. Pruszyński, *Dramat Piłsudskiego. Wojna 1920*, wyd. II, Warszawa 1995 s. 100.

²¹ Zob. szerzej: H. Mierzwiński, *Potudniowe Podlasie...*, s. 56-57; J. Wroczyński, *Zarys historii wojennej 34-go pułku piechoty*, Warszawa 1929, s. 26-27; A. J. Narbut-Łuczynski, dz.cyt., s. 207.

²² 1 IV 1920 r. płk Władysław Sikorski – w uznaniu za udaną akcję Grupy Poleskiej na Mozyrz i Kalenkowicze – otrzymał awans na generała podporucznika (odpowiednik generała brygady). 28 II 1921 r. dekretem Naczelnego Wodza został mianowany generałem porucznikiem (gen. dywizji), a 30 V 1922 r. zweryfikowany na tym stanowisku ze starszeństwem od 1 VI 1919 r. – zob. T. Kośmider, *Generał Władysław Sikorski jako szef Sztabu Generalnego Wojska Polskiego w latach 1921-1922*, [w:] *Generał Władysław Sikorski – jako dowódca i polityk europejski*, pr. zb. pod red. H. Hermana, Siedlce 2004, s. 55; R. Wapiński, *Władysław Sikorski*, Warszawa 1978, s. 98-99.

²³ L. Wyszczelski, *Kijów 1920...*, s. 90-91.

pania III/34 pp, IV dywizjon Strzelców Wołyńskich, Flotylli Pińskiej i 1 baterii 9 pac). Doszło tu do zaciętych walk z doborowymi oddziałami czerwoonoarmistów, broniącymi się zawzięcie na zajmowanych pozycjach. Dzięki skutecznemu ogniewi wspierającemu własnej artylerii polska piechota 27 kwietnia 1920 r., o godz. 05.00. ostatecznie opanowała miasto i przystań, zdobywając cztery statki pancerne i zatapiając dwa dalsze; ponadto zdobyto dwa działa i dziewięć karabinów maszynowych oraz wzięto do niewoli 30 jeńców. Bitwa była zacięta, bowiem przeciwnik nie zamierzał ustępować. Grupie mjr Jaworskiego udało się jednak szczerlnie zablokować miasto, co zniechęciło Sowieców do kontynuowania prób jego odzyskania²⁴. Dowództwo 4 Armii przewidywało, że przeciwnik zechce związać walką Grupę Poleską przechodząc do działań zaczepnych w celu odzyskania Mozyrza i Kalenkowicz. Domagano się więc, aby Naczelne Dowództwo wzmocniło 9 DP przynajmniej jednym pułkiem ze swojej rezerwy i sugerowano, aby pułk ten skierowano do Kalenkowicz. Pogląd dowództwa 4 Armii podzielało NDWP, poważnie obawiające się zagrożenia lewego skrzydła 3 Armii uderzającej na Kijów. Od utrzymania rejonu Mozyrza i Kalenkowicz Naczelne Dowództwo uzależniało powodzenie całej ofensywy na Ukrainie. W wypadku jej powodzenia przewidywano w drugiej fazie działań przesunięcie południowego skrzydła 14 DP i całej 9 DP na linię rzek Berezyny i Dniepru. Do przeprowadzenia tej akcji dowództwo armii ze swoich rezerw miało oddać do dyspozycji 9 DP 12 pp²⁵.

3. Rzeczycza

Na początku maja 1920 r. grupa gen. W. Sikorskiego (24 bataliony piechoty, sześć szwadronów kawalerii, dziewiętnaście baterii artylerii i cztery pociągi pancerne) obsadzała front szerokości 250 km. Jej przeciwnikiem były następujące dywizje sowieckiej 12 Armii: 10 DS ze sztabem w Żłobinie, 51 BS z 17 DS i 57 DS. Rosjanie dysponowali siedmioma brygadami strzeleckimi. Dawało to 9 tys. bagnietów, 700 szabel, 215 karabinów maszynowych i 32 działa. Zostały one następnie wzmocnione przez 72 B5 z 24 DS i wzrosły do 12 tys. bagnietów, tysiąca szabel, 275 karabinów maszynowych i 40 dział²⁶.

Generał Sikorski, mimo obecności przed frontem Grupy Poleskiej tak silnego przeciwnika, wystąpił do Naczelnego Dowództwa z propozycją podjęcia operacji, której celem było opanowanie Rzeczycy i wyjście grupy na linię Dniepru²⁷. Propozycja ta uzyskała poparcie i Naczelne Dowództwo rozkazem nr 3947/III. z 2 maja poleciło podjęcie działań zaczepnych w celu zajęcia linii dolnej Berezyny i Dniepru do ujścia Prypeci. 9 DP miała być wsparta Brygadą Pomorską, oddaną do dyspozycji dowództwa 4 Armii i skierowaną transportami kolejowymi do Kalenkowicz. Przed operacją oddziały 9 DP otrzymały dodatkową dotację amunicji, a część oddziałów francuskie hełmy²⁸.

Operacja 9 DP miała rozpocząć się bezpośrednio po przybyciu Brygady Pomorskiej, nie później jednak niż 7 maja. Plan opracowany w sztabie 9 DP przewidywał stwo-

²⁴ A. Andzauirow, *Zarys historii wojennej 9-go pułku artylerii ciężkiej*, Warszawa 1929, s. 25; P. Borek, *Garnizon Wojska Polskiego...*, s. 73.

²⁵ J. Izdebski, dz.cyt., s. 47.

²⁶ Tamże.

²⁷ Plk W. Sikorski już 9 marca 1920 r. planował zająć Rzeczycę, jednakże polskie oddziały natrafiły na zorganizowaną i skonsolidowaną obronę przeciwnika. Wobec powyższego 11 marca 1920 r. plk Sikorski wydał rozkaz o zaniechaniu działań zaczepnych na Rzeczycę, polecając obsadzić główną linię obrony wyznaczoną przez dowództwo Frontu.

²⁸ S. Sienkiewicz, *Od Prypeci do Dniepru. Marsz 34 pp na Rzeczycę w dn. 7-8 V 1920 r.*, „Przegląd Piechoty” 1938, z. 5, s. 587.

zenie dwóch grup – manewrowej i wiążącej. W skład grupy manewrowej weszła XVIII BP (sześć batalionów piechoty, szwadron kawalerii i trzy baterie artylerii). Po skoncentrowaniu się w rejonie Wielki Bór miała ona uderzyć od południa przez Chojniki na Rzeczycę. Natomiast grupa wiążąca złożona z XVII BP (pięć batalionów piechoty, trzy szwadrony kawalerii, pięć baterii artylerii i trzy pociągi pancerne) miała związać siły przeciwnika walką przez dzień i przełamać jego front w rejonie Wasilewicz. Przewidywano, że ułatwi to działania grupy manewrowej i zamknie w kotle siły nieprzyjaciela. 9 DP wspierała lotnicza 10 eskadra wywiadowcza, której lotnicy przeprowadzili wiele lotów zwiadowczych. Np. 2 maja załoga por. Rymkiewicza dokonała lotu zwiadowczego nad rejonem Jakimowska Swoboda – Wasilewicz – Chojniki, ostrzeliwując nieprzyjacielskie transporty na stacji w Wasilewiczach²⁹. Na północ od 9 DP, w rejonie Żłobina operowała 14 DP, a na południe grupa płk Rybaka. Zadaniem 9 DP było: uderzenie na Rzeczycę od południa, w celu odcięcia drogi odwrotu i tym samym zniszczenia oddziałów bolszewickich znajdujących się pod Wasilewiczami; zaatakowaniem słabszą grupą Chojników i Łojowa; zdobyciu i zniszczeniu mostów na Dnieprze w Rzeczycy i Łojowie³⁰.

Operacja rzeczycka – kierowana bezpośrednio przez gen. W. Sikorskiego (którego ścisły sztab znajdował się w pociągu na stacji Nachów – na wschód od Kalenkowicz) – rozpoczęła się 7 maja 1920 r. i była skoordynowana z prowadzoną na Ukrainie operacją kijowską. Tego dnia o świcie XVII BP, dowodzona przez płk M. Trojanowskiego, posuwała się wzdłuż toru kolejowego od Kalenkowicz i o godz. 15.30 opanowała Wasilewicz. Grupa uderzeniowa – XVIII BP płk Stanisława Springwalda, uderzająca z rejonu Wielki Bór przez Brahin na Łojów i Rzeczycę, zajęła o godz. 14.00 Chojniki, a 23.00 Maładusz (zgrupowanie mjr Narbut-Łuczyńskiego)³¹. W nocy z 7 na 8 maja kontratakowała 10 DS, której pułki zaatakowały oddziały polskie obsadzające m. Łuki i Złotouchę. Wszystkie ataki zostały jednak odparte przez 22 pp, który rozbił 85 i 87 pułki strzelców³². W tym samym dniu XXXI BP (Pomorska BP) dowodzona przez płk Kazimierza Fabrycego opanowała Jelań i Szupejki.

W drugim dniu ofensywy XVII BP kontynuowała walki w rejonie na wschód od Wasilewicz i dotarła do stacji kolejowej Demiechy. 8 maja o godz. 15.00 XVIII BP dotarła wysuniętymi oddziałami w rejon Rzeczycy. I/34 pp wraz z II/15 pp, wspomagane przez 3 baterię 9 pap stoczyły ciężką, 6-godzinną walkę o Wilczą Górę, natomiast II batalion 34 pp – po wyparciu bolszewików ze wsi Kozajewka – o godz. 19.00 obsadził tor kolejowy prowadzący na wschodni brzeg Dniepru. Dwa plutony z 5 kompanii 34 pp wdarły się na most kolejowy (w południowej części Rzeczycy), zostały jednak zepchnięte przez wycofujące się za Dniepr nieprzyjacielskie pociągi pancerne. Udało im się jednak utrzymać na skraju miasta. Wreszcie, późną nocą 8 maja, I batalion 34 pp zdobył po zaciętej

²⁹ K. A. Tarkowski, *Lotnictwo polskie w wojnie z Rosją Sowiecką 1919-1920*, Warszawa 1991, s. 70.

³⁰ J. Izdebski, dz.cyt., s. 48.

³¹ W skład grupy mjr Narbuta-Łuczyńskiego weszły: I i II bataliony 34 pp, II baon 15 pp i 3 bateria 9 pap. Kolumna mjr Józefa Wolfa (I i pół III baonu 15 pp oraz 4 kompania karabinów maszynowych i działon artylerii) zdobyły tego dnia także Mikulicze, Szkuryły i Olhowicze – W. Wiącek, dz.cyt., s. 18.

³² 22 pp działał na lewym skrzydle dywizji w dwóch grupach: I/22 pp wszedł w skład grupy ppłk Władysława Grabowskiego (dowódcy 22 pp), natomiast II i III bataliony działały w grupie ppłk Stefana Grabowskiego – dowódcy 10 pułku ułanów. Nacieraly one na Horwał, Chołmycze i Kakujewicze, które opanowano – zob. B. Kowalczewski, dz.cyt., s. 38; H. Buszyński, *Zarys historii wojennej 10 Pułku Ułanów Litewskich*, Warszawa 1929, s. 16-17.

walce stację kolejową oraz most na Dnieprze. Pozostałe kompanie pułku wsparte 3 baterią 9 pap złamały resztki oporu bolszewików i 9 maja o godz. 2.00 opanowały przyczółek na wschodnim brzegu Dniepru. Nawiązano także łączność z resztą pułków 9 DP. Żołnierze 34 pp wzięli do niewoli ok. 500 jeńców, zdobyli 15 karabinów maszynowych, 25 wozów, 150 koni, transport kolejowy, kancelarię sztabu dwóch brygad sowieckich oraz wielkie magazyny z prowiantem. Podczas ofensywy na Rzeczycę 34 pp w ciągu 2 dni przeszedł ponad 80 kilometrów wśród ciągłych walk i potyczek. Straty pułku w porównaniu z sowieckimi były stosunkowo niewielkie (4 zabitych i ok. 15 rannych), a rocznica bitwy pod Rzeczycą stała się dorocznym świętem pułkowym³³. Na wschód udało się jednak przedrzeć dwóm sowieckim pociągom pancernym (m.in. pociągowi pancernemu nr 101 „Zwycięstwo albo śmierć”). Za zdobycie Rzeczycy dotychczasowy mjr Narbut-Łuczyński został mianowany pułkownikiem, otrzymał także gratulacje od gen. S. Szeptyckiego i gen. W. Sikorskiego³⁴. Ten drugi w rozkazie pochwalnym pisał:

Majorowi Łuczyńskiemu i jego grupie dziękuję gorąco w imieniu służby Narodowej, za jego przykładowy w dziejach wojskowości marsz na Rzeczycę oraz za pełny brawury i rozmachu bojowego atak nocny na to miasto, bronione silnymi pozycjami nieprzyjacielskimi. Zdobycie Rzeczycy w nakazanym terminie zdecydowało o powodzeniu całej akcji na Dniepr, a co za tym idzie o klęsce 3-ch dywizji bolszewickich, Pełnym sukcesem poszczycić się może zawsze niezawodny 34 pułk piechoty³⁵.

Rejon Rzeczycy obsadziły I i II bataliony 34 pp, do których wkrótce dołączyły II i III bataliony 35 pp. 10 maja brygady 9 DP opanowały cały dolny bieg Berezyny i odcinek Dniepru do ujścia Prypeci. W tym dniu sztab 9 DP rozlokował się w Rzeczycy, do której przybył również dowódca 4 Armii, gen. Szeptycki. XXXI BP obsadziła rejon m. Żerdź; 22 pp zajął pozycję w Gawinkowiczach; 15 pp w rejonie m. Zaspą; 34 pp i 35 pp obsadzały rejon Rzeczycy (III batalion 35 pp zajmował przyczółek na wschodnim brzegu Dniepru). 63 pp obsadzał rejon Jełania, 12 pp – rejon Szacilek, a 32 pp, Sołtanowo. Operująca na południowym skrzydle grupy gen. Sikorskiego grupa mjr Jaworskiego operowała w rejonie Czarnobyla biorąc jeńców i zdobywając dwa działa³⁶.

Operacja rzeczycycka zakończyła się zdobyciem Łojowa. Działanie to miało na celu odcięcie cofającej się przez to miasto dywizji sowieckiej. Atak na Łojów przeprowadzono trzema grupami, z czego najbardziej odznaczyła się grupa kpt. Wiktora Wielkopolina-Nowakowskiego w składzie: III/35 pp, II/15 pp, 3 bateria 9 pap i 2 szwadron 10 p. uł.³⁷ Po kilkudniowych, zaciętych walkach Łojów ostatecznie zdobyto 15 maja. Nie udało się jednak opanować w tej miejscowości mostów na Dnieprze, które zdążyli wysadzić wycofujący się Sowietci. Podczas walk rozbito 170 i 171 BS wchodzące w skład 57 DS. Z 57 DS Pozostała jedynie 169 BS, a pobita 10 DS wycofała się w nieładzie za Dniepr³⁸. O

³³ P. Borek, *34. Pułk Piechoty 1918-1939*, Biała Podlaska 2016, s. 3. Datę 8 maja na swoje święto pułkowe obbrał także 10 pułk ułanów – H. Buszyński, dz.cyt.

³⁴ A. J. Narbut-Łuczyński, dz.cyt., s. 209-210.

³⁵ Cyt. za: J. Wroczyński, dz.cyt., s. 32.

³⁶ J. Izdebski, dz.cyt., s. 49.

³⁷ Grupa ta nacierała od północy; od zachodu grupa pplk Mieczysława Rysia-Trojanowskiego, a od południa grupa mjr F. Jaworskiego.

³⁸ Zob. szerzej: W. Brzychaczek, dz.cyt., s. 28-29; J. Nowak, dz.cyt., s. 17-18; W. Wiącek, dz.cyt., s. 19; H.

sukcesach Grupy Poleskiej pisał J. Piłsudski do gen. Kazimierza Sosnkowskiego w liście z 12 maja:

Wróciłem teraz od Szeptyckiego z Polesia, gdzie nieco ciężiej, ale jednak poszło to samo, to znaczy wyrzucenie bolszewików za Dniepr; wzięto do 2 tys. jeńców, trochę armat, kilka lokomotywy i trochę wagonów, już jednak działają tam aparaty lotnicze, które obrzucają bombami Rzeczycę po jej wzięciu. Bronią i kryją odwrót pociągi pancerne, na które zbiera się najlepsze siły³⁹.

15 maja 1920 r. dowódcy 9 DP podlegało zgrupowanie złożone z szesnastu batalionów piechoty, sześciu szwadronów kawalerii, trzynastu baterii artylerii i trzech pociągów pancernych. Stanowiło to łącznie 10 532 bagnety, 775 szabel, 81 dział, 342 karabiny maszynowe i 25 miotaczy min. Po zdobyciu Rzeczyca oddziały 9 DP miały wziąć udział w operacji 14 i 6 DP na Żłobin i Rohaczew. Planowano rozpocząć ją 17 maja 1920 r. uderzeniem oddziałów 14 DP z rejonu Bobrujska od północy na Rohaczew, który zamierzano opanować 18 maja. Działania te miała wesprzeć 9 DP. Z jej oddziałów planowano sformować w rejonie Horwala do 16 maja silną grupę wypadową z plutonem dział. W ramach tej operacji grupa wypadowa 9 DP otrzymała zadanie uderzenia w kierunku północnym i przerwania toru kolejowego na linii Homel – Żłobin na południowy wschód od Żłobina w rejonie Kłybówka-Rudnia, na południowy wschód od Żłobina. Do realizacji planu tej operacji nie doszło. 14 maja rozpoczęła się ofensywa sowieckiej 15 i części 16 Armii na pozycje polskiej 1 Armii. Rosjanie dokonali wyłomu na froncie 1 Armii, która została zmuszona do odwrotu. Polskie dowództwo przystąpiło do pospiesznej koncentracji rezerw, osłabiając inne odcinki frontu. 16 maja 1920 r. dowództwo 9 DP przekazało do 1 Armii 32 pp, a następnie dwa bataliony 64 pp⁴⁰. Wobec osłabienia obsady swojego odcinka frontu dowództwo 9 DP zdecydowało się na koncentrację większości swoich sił w rejonie Łojów – Rzeczyca – Horwal – Gawinkowicze. Odcinek, jaki obsadzała 9 DP, był niewspółmiernie rozległy w stosunku do sił. Nie pozwalało to na skuteczną osłonę linii Dniepru. Szczególnie słabo był obsadzony odcinek południowy, gdzie 3 Armia nie miała łączności z południowym skrzydłem 9 DP. 17 maja na rozkaz Naczelnego Wodza gen. Szeptycki, dowódca 4 Armii, objął dowództwo również nad 1 Armią. Powstało dowództwo Frontu gen. Szeptyckiego.

Dowództwo 9 DP po zdobyciu miasta Rzeczyca oraz stacji kolejowej z nieuszkodzonym mostem na Dnieprze, postanowiło o utworzeniu na wschodnim brzegu Dniepru ofensywnego przyczółka mostowego głębokości dwóch-trzech kilometrów. Miał on objąć odcinek około 10 kilometrów rozciągający się wzdłuż linii wzniesień pomiędzy wsiami Kopania i Lubaczów. Plan umocnienia inżynieryjnego przyczółka opracował kpt. Władysław Langner, referent techniczny 9 DP. Po opracowaniu plan zatwierdził gen. W. Sikorski, który przebywał wówczas w Rzeczycy. Do jego realizacji dowództwo skierowało 1 i 2 kompanie 9 batalionu saperów oraz kompanię techniczną 34 pp – łącznie 10 oficerów i 330 szeregowych. Przebiegająca przez most na Dnieprze i przyczółek linia kolejowa do Homla dzieliła przyczółek na mniej więcej dwie równe części. Od południa obejmował on wieś Kopań, a linia obrony przebiegała przez teren

Buszyński, dz.cyt., s. 17.

³⁹ Cyt. za J. Izdebski, dz.cyt.

⁴⁰ M. Wrzosek, *Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918-1921*, Warszawa 1992, s. 264-269.

odkryty. Północna część przyczółka, z folwarkiem Sienopresowalnia, obejmowała natomiast lasy. Jego obsadę stanowiła XVIII BP w składzie 22 i 34 pp w sile 2 tys. bagnetów, wsparta przez trzy baterie polowe (1 i 4 baterie 9 pap oraz 1 baterię 11 pap), 2 baterie 9 pac, dwa pociągi pancerne („Sikorski” i „Poznańczyk”), eskadrę lotniczą i balon na uwięzi do korygowania ognia artylerii⁴¹. Odcinek południowy obsadzała XVII BP, w skład której wchodziły 35 i 15 pp (także ok. 2 tys. żołnierzy), wsparte 3 baterią 9 pac. 15 pp jednym batalionem obsadził pozycję naprzeciw Lubecza, drugim osłaniał artylerię przy ujściu Prypeci, trzeci natomiast stał w odwodzie brygady w rejonie Mołożyna. Dowództwo pułku objął mjr Bolesław Zaleski⁴². Na odcinku obsadzonym przez 9 DP, poza mostem w Rzeczycu znajdowały się trzy wygodne przeprawy: pod Unorną, Ozierną i Otwiernicą. Ostatnia – trudna do obrony ze względu na wyniosły brzeg wschodni a niski i zalesiony zachodni.

Obrona przedmościa została zorganizowana w sposób następujący: całą załogą dowodził jeden dowódca, trzymając jeden batalion w linii na południowym odcinku, drugi natomiast w odwodzie. Północny pododcinek (z torem kolejowym włącznie) obsadzał batalion drugiego pułku, podporządkowany dowódcy przedmościa. Pozostały – trzeci batalion swego pułku dowódca przedmościa oddawał do dyspozycji dowódcy brygady – jako jego odwód. Natomiast odwód dywizji tworzył drugi dowódca pułku ze swymi dwoma batalionami. Bataliony, stanowiące obsadę pierwszej linii przedmościa miały być zmieniane co cztery dni w obrębie swojego pułku, według kolejności ustalonej przez dowódcę. Po 12 dniach pułki miały zmieniać się w boju. Odwód brygady stał jedną kompanią w Ozierszczyźnie, jedną przy moście kolejowym, dwiema zaś w Karazajówce. Kompania w Ozierszczyźnie patrolowała wzdłuż prawego brzegu Dniepru i obserwowała rzekę od Rzeczycy do pół drogi z Ozierszczyzny do Unorny, gdzie patrole XVIII brygady miały utrzymywać łączność z patrolami XXXI BP. Kompania przy moście kolejowym patrolowała wzdłuż prawego brzegu Dniepru od Rzeczycy do Karazajówki. Kompanie zaś załogujące w Karazajówce patrolowały brzeg Dniepru do Brownej, gdzie spotykały się z patrolami XVII BP. Tak zorganizowana obrona przedmościa, przy zmasowaniu przez obie strony na małym skrawku terenu stosunkowo dużych sił piechoty, artylerii, pociągów pancernych i lotnictwa przypominała bardzo walki pozycyjne z okresu I wojny św., których charakter nie był dotychczas znany żołnierzom, ani większości oficerów 9 DP⁴³. Jak wspominał płk Narbut-Łuczyński:

Służba była ciężka, wyczerpująca przez nieustanne pogotowie, zakłócana ciągłymi wypadami bolszewików, wspieranych przez ruchliwe pociągi pancerne z artylerią. Te trudne warunki zmusiły do wzmocnienia obrony przez dyon artylerii ciężkiej i częste loty rozpoznawcze eskadry lotniczej. Ciągłe zagrożenie załogi przyczółka spowodowało, że artyleria ciężka obowiązana była kłaść ogień na bezpośrednie żądanie dowódcy baonu⁴⁴.

⁴¹ J. Wroczyński, dz.cyt., s. 40.

⁴² W. Wiącek, dz.cyt., s. 20.

⁴³ B. Kowalczewski, dz.cyt., s. 40-41.

⁴⁴ A. J. Narbut-Łuczyński, dz.cyt., s. 211. Z tego też powodu dowódca artylerii mjr Gabrialowicz czuł się urażony w swej ambicji, iż rozkazy do wsparcia ogniowego wydawali mu niżsi stopniem dowódcy piechoty.

Rozbici Sowieci początkowo nie byli zdolni do większej akcji, co pozwoliło na względnie spokojną budowę umocnień polowych. Materiał do budowy umocnień (drut kolczasty) otrzymywano z poniemieckich składów w Łunińcu i Kalenkowiczach skąd dostarczano je koleją do Rzeczyca. Drewna na budowę schronów dostarczyły tartaki w Rzeczyca. Przewidywano budowę siedmiu schronów polowych na pół plutonu strzelców, jednego dla dowództwa i jednego na ckm (schrony były typu wykopowego). W ciągu sześciu dni, pracując w dzień i w nocy, wykonano odrutowanie pierwszej linii obrony. Na południowym odcinku przyczółka w ciągu czterech dni, a na północnym w ciągu sześciu dni, żołnierze wykopali okopy o pełnym profilu do pozycji stojącej. Dużo dłużej trwała budowa schronów, których zakończenie budowy przewidywano w ciągu miesiąca. Na skrzydłach przyczółka urządzono małe reduty na pół do dwóch plutonów piechoty. W ciągu miesiąca planowano również zakończyć budowę drugiej linii obrony (zasieki i okopy)⁴⁵.

Tymczasem Armia Czerwona zaczęła ściągać na front nowe, doborowe jednostki z zamiarem wyparcia Polaków za Dniepr, a następnie przejścia do kontrofensywy. 17 maja 1920 roku lotnictwo ACz przeprowadziło nalot na Rzeczyca, zrzucając ponad 30 bomb. Rankiem 18 maja pod osłoną mgły, po silnym przygotowaniu artyleryjskim na przyczółek uderzyły pułki 72 BS z 24 DS wsparte przez cztery pociągi pancerne. Główne uderzenie wykonywał, od wschodu wzdłuż toru kolejowego na Kopań, 216 pułk strzelców. Od południa zaatakował 214 pułk strzelców. W tym dniu na przyczółek, obsadzony przez I batalion 34 pp, uderzyły bataliony 214, 215 i 216 Pułku Strzelców – wspierane przez 15 samodzielny baon strzelców, pułk kawalerii i 16 dział. Radzieckie oddziały wykazały wielką wytrzymałość w działaniach i kilkakrotnie dochodziły do uderzeń na bagnety⁴⁶.

Kolejne uderzenie ACz przeprowadziła 20 maja (obsadę przyczółka stanowił wówczas II baon 34 pp). Ataki wroga prowadzone były z dużą zaciekłością, batalionowi udało się jednak odeprzeć wszystkie natarcia, zadając jednocześnie Sowiecom znaczne straty. Tego dnia do Rzeczyca ściągnięto I i II bataliony 22 pp, które miały stanowić odwód 9 DP. III batalion natomiast (jako odwód XVIII BP) jedną kompanię pozostawił w Ozierszczyźnie, jedną obsadził most kolejowy nad Dnieprem, dwie pozostałe natomiast wysłał pod Otwiernicę, gdzie korzystający z odwrócenia uwagi II/34 pp od przepraw na rzece, czerwoonoarmięści z 215 ps przeprawili się nocą przez Dniepr pod tą miejscowością i uderzyli na wieś Bronnoje. Kompaniom 22 pp, razem z 10 kompanią 34 pp udało się odeprzeć wroga za Dniepr, zdobywając na nim 2 karabiny maszynowe i kilkunastu jeńców. Same jednak dostały się pod silny ogień artylerii sowieckiej i straciły kilkunastu żołnierzy⁴⁷.

Po czterodniowych walkach obrońcy przyczółka stracili: 1 oficera i 26 szeregowych, rannych zostało 147 strzelców i 1 oficer. 26 maja 1920 r. artyleria bolszewicka ostrzelała stanowiska 1 baterii 9 pap znajdujące się w rejonie wsi Bronnoje. W wyniku

⁴⁵ P. Borek, *Garnizon Wojska Polskiego...*, s. 72.

⁴⁶ H. Mierzwiński, *Udział 34 pułku piechoty w kwietniowo-majowej ofensywie polskiej 1920 r. w wojnie polsko-sowieckiej*, „PKK” 1994, nr 3, s. 61.

⁴⁷ B. Kowalczewski, dz.cyt., s. 41; J. Wroczyński, dz.cyt., s. 33. Podczas swego postoju w Rzeczyca zaszyły zmiany w obsadzie oficerskiej 22 pp – ppłk W. Grabowski odszedł do 4 Armii, a nowym dowódcą pułku został mjr Henryk Krok-Paszkowski. Dowódcą I batalionu został ppor. Janowski, II – por. Małek, a III – kpt. Gembał – zob. CAW, Kolekcja rękopisów, *Historia 22-go pp*, sygn. I.400.359, s. 3.

ostrzału wieś została spalona. Dzień później sowieci po raz kolejny atakowali przedmoście na odcinku północnym, gwałtowne przeciwuderzenie III/34 pp na tyły przeciwnika zmusiło go do ucieczki. Świeżo upieczony pułkownik Narbut-Łuczyński tak wspominał boje toczone w rejonie Rzeczyca:

„okres walk nad Dnieprem w rejonie Rzeczyca miał znaczenie dla konsolidacji 34 pp i stanowił najradośniejszy rozdział jego historii. Przede wszystkim pułk był w całości na jednym odcinku, pod jednym dowództwem, ponieważ III baon wrócił z odkomenderowania. Okoliczność ta sprzyjała wzajemnemu poznaniu i właściwej ocenie poszczególnych dowódców oddziałów, a więc i ich możliwości bojowych i wychowawczych”⁴⁸.

Pod koniec maja przed front 9 DP przybyły oddziały 24 DS, a 29 maja dowództwo dywizji zameldowało do sztabu 4 Armii, że ataki na Rzeczycę przeprowadzało zgrupowanie złożone z brygad 57 DS i 72 BS, liczące 3500 bagnetów i wsparte przez trzy pociągi pancerne. Jak wyżej wspomniano działania brygad 9 DP wspierała 10 eskadra lotnicza. 29 maja jej samoloty bombardowały okopy, pociągi pancerne i pozycje baterii sowieckich.

Podczas działań na linii Dniepru w 9 DP nastąpiło wiele zmian personalnych. 24 maja 1920 r. ukazał się rozkaz awansujący dowódców 34 i 35 pp – ppłk A. Narbut-Łuczyńskiego i ppłk M. Trojanowskiego – do stopni pułkowników. Pułkownik Trojanowski został następnie mianowany dowódcą XVII BP, po płk Fabianie Kobordo, który przeszedł do MSWojsk. Dowództwo 35 pp objął po nim mjr Wiktor Wielkopolanin-Nowakowski. Tym samym rozkazem do stopnia podpułkownika został awansowany nowy dowódca 22 pp, mjr Henryk Krok-Paszkowski. Awanse te były związane z zakończoną sukcesem operacją, w toku której zajęto Mozyrz i Kalenkowicze⁴⁹.

4. Odwrót

Sytuacja na całym froncie polsko-bolszewickim uległa tymczasem zmianie. Na Ukrainie pojawiła się bowiem, razem ze świeżymi posiłkami dla sowieckiej piechoty, 1 Armia Konna Siemiona Budionnego. Już 29 maja uderzyła ona na polską 13 DP. W wyniku skutecznego oporu Polaków, 5 czerwca 1920 r. Budionny uderzył w słaby punkt na Froncie Polskim pod Samhorodkiem i Ozierną (było to miejsce styku 13 i 7 DP), przebrał go i dokonał głębokich zagonów na jego tyłach (było to uderzenie na Żytomierz i Berdyczów). W wyniku tych działań 9 czerwca 1920 r. NDWP podjęło decyzję o opuszczeniu Kijowa i przedmościa w Rzeczyca⁵⁰. Marszałek Piłsudski tak charakteryzował działania armii Budionnego:

[...] zasadniczo Budionny nie wydaje ani nie przyjmuje żadnej bitwy; po przekroczeniu frontu rusza natychmiast do szybkiego marszu na tyły wojsk nieprzyjaciela, tutaj dezorganizuje je znosząc małe oddziały i kolumny taborowe, niszczy koleje i rozgrabia magazyny. Gdy walka się nie powiedzie, Budionny rozsypuje się w tył i na nowo gdzie indziej się zbiera⁵¹.

⁴⁸ A. J. Narbut-Łuczyński, dz.cyt., s. 210.

⁴⁹ W. Brzychaczek, dz.cyt., s. 29; B. Kowalczewski, o p. cit., s. 41.

⁵⁰ L. Wyszczelski, *Kijów 1920...*, s. 181-215.

⁵¹ Cyt. za: L. Wyszczelski, *Kijów 1920...*, s. 206. O metodach walk Armii S. Budionnego zob. M. Pruszyński, dz.cyt., s. 111-121.

Na początku czerwca 1920 r. z dywizji ACz działających przed frontem 9 DP utworzono Grupę Mozyrską, złożoną z 24 DS i odtwarzanej 57 DS. 1 czerwca przez Dniepr w rejonie Okuninowa przeprawiła się grupa Golikowa, złożona z 24, 25 DS i konnej Brygady Baszkirskiej. Rosjanie utworzyli rozległy przyczółek i odrzucili VII BJ osłaniając ten odcinek. Groziło to oskrzydleniem od północy 3 Armii, którą na południowym skrzydle atakowały w tym czasie dywizje 1 Armii Konnej ACz Siemiona Budionnego. Sowieciom udało się przeprawić przez Dniepr pod Czarnobyłem, oskrzydlając Kijów. Zarówno dowództwo Grupy Poleskiej, jak i 3 Armii były zdania, że należy wspólnym uderzeniem odrzucić Rosjan z Dniepru. W tym okresie gwałtownie pogorszyła się sytuacja w rejonie ujścia Prypeci do Dniepru, gdzie znajdował się styk odcinków 9 DP i 3 Armii, operującej w rejonie Kijowa⁵².

2 czerwca 1920 r. Sowieci zaatakowali także pozycje 15 pp w rejonie Łojowa. Polska załoga tego miasta stoczyła w tym dniu walkę ze statkami bojowymi nieprzyjaciela, które ostatecznie do odplynięcia zmusił celny ogień 3 baterii 9 pac. Między 9 a 12 czerwca wróg atakował na tym kierunku jeszcze kilkakrotnie, jednak bez powodzenia. Bolszewikom nic nie dało nawet zbombardowanie i spalenie miasta. Przeciwdziałając przeciwko atakom 15 pp zorganizował szereg wypadów za Dniepr – głównie na Kamionkę i Radul. Za wykonane zwiady podczas obrony powierzonego sobie odcinka 15 pp spotkał się z pochwałą dowódcy 9 DP⁵³. Dowództwo 9 DP rozkazem nr 2733/op. z 5 czerwca 1920 r. zarządziło koncentrację w Czarnobyli grupy rtm. Jana Bereżeckiego, złożonej z III batalionu 64 i po jednej kompanii z 15 pp, 22 pp oraz 34 pp, wspartych przez 3 baterię 9 pap i IV Dywizjon Strzelców Wołyńskich. Grupa ta otrzymała zadanie opanowania rejonu Czarnobyli i przepraw na rzece Uż. Od południa w rejon Rotycze – Hronostaj, miała uderzyć grupa z 3 Armii, złożona z dwóch batalionów 6 ppLeg. wspartych przez dwie baterie. Zgrupowanie 9 DP miało być dodatkowo wzmocnione przez I batalion 22 pp i 2 baterię 9 pap. Na 6 czerwca zaplanowano dwustronne uderzenie w ogólnym kierunku na Okuninów; od zachodu przez zgrupowanie z 9 DP, a od południa przez brygadę ze składu 3 Armii. W tym czasie gwałtownie pogorszyła się sytuacja południowym skrzydle 3 Armii, gdzie operowała kawaleria 1 Armii Konnej. Oskrzydlona 3 Armia została zmuszona do odwrotu. Aby osłonić jej odwrót Naczelne Dowództwo skierowało rozkazem L.5803/III z 8 czerwca do dyspozycji dowództwa Grupy Poleskiej grupę gen. Stanisława Bułak-Bałachowicza: dwie baterie 16 pap; dowództwo 16 DP oraz 66 pp. Zgrupowanie to miało obsadzić rejon Czarnobyli i linię rzeki Uż. Wieczorem 7 czerwca grupa rtm. J. Bereżyckiego pod naporem przeważającego przeciwnika opuściła opanowany wcześniej rejon Czarnobyli. I batalion 22 pp, wycofany spod Rzeczycy, dopiero 9 czerwca przybył Mozyrza, gdzie jego kompanie zaokrętowały się na statek „Merkury”, i popłynęły w kierunku Czarnobyli⁵⁴.

Wobec odwrotu 3 Armii luka między jej lewym skrzydłem a 9 DP znacznie się powiększyła. Według oceny dowództwa 9 DP znalazły się w niej już dwie dywizje ACz, które w rejonie Okuninowa, gdzie Rosjanie zbudowali most pontonowy, przeprawiły się przez Dniepr. 9 czerwca 1920 r. dowództwo 9 DP otrzymało z dowództwa Frontu

⁵² J. Izdebski, dz.cyt., s. 53.

⁵³ W. Wiącek, dz.cyt., s. 20-21; A. Andzaurow, dz.cyt., s. 25.

⁵⁴ K. Rogaczewski, *Zarys historii wojennej 64-go Grudziądzkiego Pułku Piechoty*, Warszawa 1929, s. 18; W. Jankiewicz, *Zarys historii wojennej 66-go Kaszubskiego Pułku Piechoty im. Józefa Piłsudskiego*, Warszawa 1929, s. 12.

gen. Szeptyckiego rozkaz nr 7013/1 o likwidacji przyczółka pod Rzeczą i utworzenia silnej grupy, złożonej z pięciu batalionów piechoty, dwóch szwadronów kawalerii i dwóch-trzech baterii artylerii. Zgrupowanie to miało uderzyć wzdłuż Prypeci w kierunku na Czarnobyl celem zamknięcia luki we froncie i odciążenia 3 Armii cofającej się za rzekę Teterew. W myśl tego rozkazu dowódca 9 DP wydał w tym samym dniu rozkaz nr 2769/1, na mocy którego XVIII BP miała opuścić broniony przyczółek w rejonie Rzeczy, zniszczyć mosty i obsadzić linię Dniepru. XVIII BP miała możliwie jak najszybciej odesłać 34 pp do Mozyrza, do dyspozycji dowództwa dywizji. Płk A. Narbut-Łuczyński, dowódca 34 pp, miał objąć dowództwo grupy „Czarnobyl” koncentrującej się w Koszarówce. Dzień później gen. Sikorski wydał rozkaz, aby dowództwo XVIII BP zadecydowało co do dalszego utrzymania przyczółka pod Rzeczą. Wobec braku materiałów wybuchowych do wysadzenia mostu generał wstrzymał na razie decyzję o jego zniszczeniu⁵⁵. W tym czasie przyczółek w Rzeczy obsadzały jedynie II i III bataliony 22 pp, świeżo przybyły 63 pp (złożony przeważnie z rekrutów), dwie kompanie saperów, dwie baterie artylerii polowej, 4 bateria 7 pac oraz dwa pociągi pancerne.

10 czerwca na odcinek 9 DP zaczęły przybywać pierwsze transporty z oddziałami 16 DP. Tego dnia gen. W. Sikorski wystosował do dowództwa Frontu pismo l.2783/op. z wnioskiem przemianowania zgrupowania, którym dowodził, na Grupę Poleską. Na mocy rozkazu Naczelnego Dowództwa nr 5901/III z 12 czerwca 1920 r. grupa „Czarnobyl” dowodzona przez płk Narbut-Łuczyńskiego i złożona z 34 pp, I batalionu 22 pp i 3 baterii 9 pap, po skoncentrowaniu w rejonie wsi Szepelicze i Beniówka miała zadanie zająć Czarnobyl i uderzyć w kierunku Hronostaja, aby odciążyć 3 Armię cofającą się z Kijowa. Grupa miała również nawiązać łączność z operującą na południe od odcinka 9 DP grupą płk Rybaka, którą planowano podporządkować gen. Sikorskiemu. W nocy z 12 na 13 czerwca oddziały grupy „Czarnobyl” po ciężkiej, nocnej walce na bagnety zdobyły miasto bronię przez 215 ps, oddział ekspedycyjny 12 Armii, baterię artylerii i szwadron kawalerii. Polacy wzięli do niewoli kilkudziesięciu jeńców, w tym dowódcę batalionu 215 pułku strzelców i zdobyli kilka karabinów maszynowych. W walce poległo kilku żołnierzy polskich, a kilkunastu, w tym dowódca III batalionu 34 pp – por. K. Galiński, było rannych. II batalion 34 pp wspierany przez uderzającą na Weresznią Rudnię I batalion 22 pp zdobył w tym samym czasie Czerewacz, gdzie utworzono przyczółek na południowym brzegu rzeki Uż. Grupa „Czarnobyl” wykonała więc swoje zadanie i wyszła na linię rzeki, obsadzając ją na odcinku od Czarnobyla do Rudni Wereszniej⁵⁶.

Tymczasem ACz po raz kolejny zaatakowała przedmoście w Rzeczy, gdzie do szczególnie ciężkich walk doszło 12 czerwca 1920 r. (Sowieciom udało się przeprawić przez Dniepr pomiędzy Unorną a Ozierszczyzną). Przyczółek został utrzymany dzięki wysiłkowi dwóch batalionów 22 pp i 63 pp – wspieranych wydatnie przez 4 baterię 7 pac, które stanowiły jego obsadę. W trakcie walki odparto i rozbito 505, 506 i 507 pułki strzelców z 72 BS oraz część 159 BS. Czerwonoarmiści ponieśli duże straty – 300 karabinów, 2 karabiny maszynowe, 180 jeńców, zginął także dowódca 57 DS. 12 czerwca,

⁵⁵ J. Izdebski, dz.cyt., s. 53-54.

⁵⁶ B. Kowalczewski, dz.cyt., s. 44-46; *Pod Weresznią (nad Dnieprem)*, [w:] *Jednodniówka 22 pp...*, s. 16-17; K. Rogaczewski, dz.cyt., s. 18-19; A. J. Narbut-Łuczyński, dz.cyt., s. 213; Szerzej na temat zdobycia Czarnobyla zob: J. W. Dyskant, *Czarnobyl 1920*, Warszawa 1994.

dzień wielkiego sukcesu 22 pp, został następnie uznany za dzień święta pułkowego tej jednostki⁵⁷.

Działania zaczepne Grupy Poleskiej związały dywizje grupy komkora Aleksandra Golikowa, ułatwiając odwrót dywizji 3 Armii. Już jednak 17 czerwca jednostki grupy „Czarnobyl” zostały zaatakowane na całym froncie przez brygady 24 Dywizji Strzelców. 34 pp został odrzucony z linii Uż i wycofał się na linię Szepelicze – Burakówka, a I batalion 22 pp, który zajął 16 czerwca wieś Rosocha, znalazł się na tyłach wojsk sowieckich. Nocą z 17 na 18 czerwca 1920 r. udało mu się przebić przez front i dołączył do grupy płk A. Narbut-Łuczyńskiego, która przeszła do odwrotu i w ciągłych walkach wycofała się na linię rzeki Sławecznej. W walkach w rejonie Czarnobyła oddziały zgrupowania płk Narbut-Łuczyńskiego poniosły ciężkie straty. Z 34 pp poległo 2 oficerów, 4 zostało rannych; 200 szeregowych poległo lub odniosło rany. W walkach pod Rosochą straty I batalionu 22 pp wyniosły 12 zabitych i 34 rannych żołnierzy⁵⁸.

Zakończenie

W ten oto sposób żołnierz polski, podczas nieustannych bojów o niepodległość swojej dopiero co odzyskanej ojczyzny, dotarł nad Dniepr. Rzeka ta stanowiła najdalszy zasięg oręża polskiego w wojnie polsko-sowieckiej 1919-1920. Wyjście 9 DP na linię Dniepru oraz zajęcie przyczółka na jego wschodnim brzegu dla wielu polskich żołnierzy miało wymiar symboliczny. Liczyli bowiem na to, że wkrótce wojna z Rosją Sowiecką może dobiec końca. Kontrofensywa sowiecka zniweczyła jednak te nadzieje, i spowodowała odwrót wojsk polskich na całym froncie, a co za tym idzie częściowy upadek ducha walki wśród żołnierzy. Ostatecznie jednak, po długim odwrocie udało się Wojsku Polskiemu zatrzymać wroga na linii Wisły i Wkry, a następnie odrzucić go – również za sprawą kontruderzenia znad Wieprza 16 sierpnia 1920 r. – za Niemen. Bitwa stoczona nad tą rzeką we wrześniu 1920 r. ostatecznie zaprzepaściła dalekosiężne plany Rosji Sowieckiej podboju Polski i przerzucenia rewolucji bolszewickiej na zachód Europy.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne:

Centralne Archiwum Wojskowe

Akta 4 Armii, sygn. I. 311.4.28.

Akta Grupy Poleskiej, sygn. I.312.30.1, *Rozkaz gen. Listowskiego no 21/W z 3.II.1919 r.*

Akta Grupy Poleskiej, sygn. I.312.30.4, *Meldunek sytuacyjny mjr. Łuczyńskiego L. 16/op. z 20 II 1919 r. do dowództwa Dywizji Podlaskiej; Meldunek sytuacyjny mjr. Łuczyńskiego L. 19/op. z 21 II 1919 r. do dowództwa Dywizji Podlaskiej;*

Akta Grupy Poleskiej, sygn. I.312.30.4, *Meldunek syt. [uacyjny] D-ctwa Grupy „Kobryń” do d-ctwa Dywizji Podlaskiej z 3.III.1919 r.;*

Kolekcja rękopisów, *Historia 22-go pp*, sygn. I.400.359, s. 3.

⁵⁷ Zob. szerzej: B. Kowalczewski, dz.cyt., s. 42-43; Z. Horyd, *Pod Ozierszczyzną (nad Dnieprem)*, [w:] *Jednodniówka 22 pp...*, s. 15-16; A. Tomaszewski, *Zarys historii wojennej 63-go Toruńskiego Pułku Piechoty*, Warszawa 1929, s. 16-18.

⁵⁸ P. Borek, *Garnizon Wojska Polskiego...*, s. 76; E. R., *Rosocha (nad Dnieprem)*, [w:] *Jednodniówka 22 pp...*, s. 17-19.

Literatura:

- A. J. Narbut-Luczyński, *U kresu wędrówki. Wspomnienia*, Londyn 1966.
- Andzaurow A., *Zarys historii wojennej 9-go pułku artylerii ciężkiej*, Warszawa 1929.
- Borek P., *34. Pułk Piechoty 1918-1939*, Biała Podlaska 2016.
- Borek P., *Fakty i mity na temat „incydentu pińskiego” z 5 kwietnia 1919 roku*, [w:] *Mity i legendy w polskiej historii wojskowości*, red. W. Caban i J. Smoliński, t. 1, Kielce 2014, s. 293-303.
- Borek P., *Garnizon Wojska Polskiego w Białej Podlaskiej w latach 1918-1939*, Biała Podlaska 2006.
- Borek P., *Walki 9 Dywizji Piechoty o Łuniniec wiosną i latem 1919 roku*, [w:] *Kresy, granice i pogranicza w historii wojskowej*, pod red. A. Olejko, J. Ślipca, P. Korzeniowskiego, K. Mroczkowskiego, Oświęcim 2014.
- Borek P., *Zajęcie Brześcia w lutym 1919 r. przez Dywizję Podlaską*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny” 2007, nr 2, s. 7-23.
- Brzychaczek W., *Zarys historii wojennej 35-go pułku piechoty*, Warszawa 1929.
- Buszyński H., *Zarys historii wojennej 10 Pułku Ułanów Litewskich*, Warszawa 1929.
- Ciałowicz J., *Manewr na Mozyrz i Kalenkowicze 4.III-12.III. 1920. Studia taktyczne z historii wojen polskich 1918-21*, Warszawa 1925.
- Dyskant J. W., *Czarnobyl 1920*, Warszawa 1994.
- Grobicki J., *Zajęcie Brześcia Litewskiego w lutym 1919 r. i poprzedzające je wypadki na Podlasiu*, „Bellona” 1932, t. XXXIX, s. 395-427.
- Izdebski J., *Dzieje 9 Dywizji Piechoty*, Warszawa 2000.
- Izdebski J., *Z walk Dywizji Podlaskiej w lutym 1919 r. Kobylany*, „Szkice Podlaskie”, z. 5, 1996.
- Jankiewicz W., *Zarys historii wojennej 66-go Kaszubskiego Pułku Piechoty im. Józefa Piłsudskiego*, Warszawa 1929.
- Kamiński, *Z naszych bojów*, [W:] *Jednodniówka 22 pp*, pod red. T. Wasilewskiego, Wilno 1920.
- Kośmider T., *Generał Władysław Sikorski jako szef Sztabu Generalnego Wojska Polskiego w latach 1921-1922*, [w:] *Generał Władysław Sikorski – jako dowódca i polityk europejski*, pr. zb. pod red. H. Hermana, Siedlce 2004.
- Kowalczewski B., *Zarys historii wojennej 22-go pułku piechoty*, Warszawa 1930.
- Kutrzeba T., *Wyprawa kijowska*, Warszawa 1937.
- Mierzwiński H., *Udział 34 pułku piechoty w kwietniowo-majowej ofensywie polskiej 1920 r. w wojnie polsko-sowieckiej*, „PKK” 1994, nr 3.
- Niezbrzycki J., *Polesie. Opis wojskowo-geograficzny i studium terenu*, Warszawa 1930.
- Pinkowski S., *Wojna 1919*, „Karta” 2001, nr 32.
- Pruszyński M., *Dramat Piłsudskiego. Wojna 1920*, wyd. II, Warszawa 1995.
- Rogaczewski K., *Zarys historii wojennej 64-go Grudziądzkiego Pułku Piechoty*, Warszawa 1929.
- Rybak S., *Pamiętniki*, Warszawa 1954.
- Sienkiewicz S., *Od Prypeci do Dniepru. Marsz 34 pp na Rzeczycę w dn. 7-8 V 1920 r.*, „Przeгляд Piechoty” 1938, z. 5.
- Tarkowski K. A., *Lotnictwo polskie w wojnie z Rosją Sowiecką 1919-1920*, Warszawa 1991.
- Tomaszewski A., *Zarys historii wojennej 63-go Toruńskiego Pułku Piechoty*, Warszawa 1929.
- Wapiński R., *Władysław Sikorski*, Warszawa 1978.

Wiącek W., *Zarys historii wojennej 15-go pułku piechoty*, Warszawa 1929.
Wroczyński J., *Zarys historii wojennej 34-go pułku piechoty*, Warszawa 1929.
Wroczyński J., *Zarys historii wojennej 34-go pułku piechoty*, Warszawa 1929.
Wrzosek M., *Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918-1921*, Warszawa 1992.
Wyszczelski L., *Niewypowiedziana wojna. Polsko-rosyjskie działania militarne w 1919 roku*, Toruń 2005.